

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการศึกษา

การศึกษาการตัดสินใจหย่าร้างและการจัดการชีวิตภายหลังการหย่าร้างของผู้หญิงในครั้งนี้ เป็นการศึกษาโดยใช้มุมมองของทฤษฎีการปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์ (symbolic interaction) เป็นแนวทางในการทำความเข้าใจการหย่าร้างของผู้หญิง เพื่อทำความเข้าใจและสะท้อนความเป็นจริงจากมุมมองหรือประสบการณ์ของผู้หญิงที่หย่าร้าง และนำตัวแบบเชิงกระบวนการ (processual model) มาวิเคราะห์การหย่าร้างในลักษณะกระบวนการที่มีขั้นตอนที่ต่อเนื่อง และในแต่ละขั้นตอนมีเงื่อนไขที่สำคัญอะไรที่จะพัฒนาไปสู่ขั้นตอนต่อไป เป็นการศึกษาตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การสัมภาษณ์เจาะลึกแบบไม่เป็นทางการร่วมกับการสังเกตกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นผู้หญิงที่ผ่านการหย่าร้างมาแล้ว จำนวน 11 คน โดยข้อมูลที่ได้รับจะถูกพรรณนาอย่างลึกซึ้งและนำมาวิเคราะห์โดยใช้วิธีการที่เรียกว่า "วิธีอุปนัยเชิงวิเคราะห์" (analytic induction) เพื่อพัฒนาความคิดรากฐานทางทฤษฎีและความสัมพันธ์ทั้งหลายที่มีความสำคัญและเป็นจริงในระดับของผู้ถูกศึกษา และสอดคล้องกับกฎเกณฑ์ทางสังคมวิทยาเกี่ยวกับวิธีการสร้างทฤษฎีที่มีรากฐานมาจากข้อเท็จจริงจากข้อมูลเชิงประจักษ์ (grounded theory)

หากพิจารณาตามแนวทฤษฎีปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์แล้วพบว่า ความคาดหวังของสังคมเกี่ยวกับการใช้ชีวิตคู่ที่คาดหวังว่าคนที่แต่งงานกันแล้วควรจะใช้ชีวิตคู่อยู่ด้วยกันตลอดไป ซึ่งไม่ได้เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมและการกระทำของผู้หญิง แต่มีหน้าที่กำกับควบคุมหรือชี้แนะแนวทางผู้หญิงมีอิสระและสามารถเลือกแนวทางการกระทำได้หลากหลายแนวทางภายใต้กรอบของระเบียบทางสังคมที่กำหนดไว้อย่างกว้างๆ มีความยืดหยุ่น และต้องมีการชั่งตวงถึงผลดีและผลเสียของตัวเองผู้หญิงที่เป็นผู้กระทำ (actor) จึงทำให้เกิด "กระบวนการต่อรอง" (negotiation process) เช่น เมื่อมีปัญหาความขัดแย้งกับสามีเกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งในเรื่องชู้สาว ความขัดแย้งกับแม่สามี หรือความขัดแย้งกับสามีเกี่ยวกับการให้ความสำคัญระหว่างการทำงานและครอบครัว พวกเขาไม่ได้ตัดสินใจหย่าร้างในทันที พวกเขาพยายามหาวิธีการในการจัดการกับปัญหา เพื่อให้สามารถกลับมาใช้ชีวิตคู่อยู่ร่วมกันได้อีกต่อไป สิ่งต่างๆถูกนำมาตีความ (interpretation) และต่อรองภายใต้สถานการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เช่น การให้ความสำคัญพฤติกรรมเจ้าชู้หรือการคบหากับผู้หญิงคนอื่นว่าเป็นการนอกใจ และไม่ซื่อสัตย์ ผู้หญิงจึงยื่นเงื่อนไขให้สามีเลิกคบหากับ

ผู้หญิงคนอื่น แต่สามีก็ยังไม่เลิกคบหา กับผู้หญิงคนอื่นและยังพัฒนาความสัมพันธ์กับผู้หญิงคนอื่นที่จริงจังมากขึ้น เช่น การมีความสัมพันธ์กับผู้หญิงคนอื่นจนตั้งท้อง การซื้อบ้านให้อยู่ และการอุปการะเลี้ยงดู ผู้หญิงจึงยอมรับไม่ได้ จึงนำไปสู่การแยกกันอยู่ และในช่วงการแยกกันอยู่นี้ นอกจากสามีจะพัฒนาความสัมพันธ์กับผู้หญิงคนอื่นอย่างจริงจังแล้วยังเปิดเผยความสัมพันธ์ฉันชู้สาวกับผู้หญิงคนอื่นต่อสาธารณะ ซึ่งผู้หญิงให้ความหมายพฤติกรรมของสามีว่าเป็นการดูถูกและไม่ให้เกียรติอย่างรุนแรง จึงนำไปสู่การตัดสินใจหย่าร้าง

จากผลการศึกษาพบว่ากระบวนการตัดสินใจหย่าร้างของผู้หญิงสามารถแบ่งออกเป็นสามขั้นตอนได้ คือ ขั้นตอนการเกิดปัญหาความขัดแย้ง โดยผู้หญิงให้ความหมายพฤติกรรมเจ้าชู้และการคบหาผู้หญิงคนอื่นของสามีเป็นการนอกใจ และความไม่ซื่อสัตย์ต่อการใช้ชีวิตคู่ ซึ่งควรจะมี ความสัมพันธ์กับคู่ของตนเองเท่านั้น เป็นลักษณะของความสัมพันธ์แบบ “ผิวเดียวเมียวเดียว” และในกรณีของผู้หญิงที่มีปัญหากับแม่สามีและผู้หญิงที่มีปัญหากับสามีเกี่ยวกับการให้ความสำคัญระหว่างการทำงานและครอบครัวให้ความหมายต่อพฤติกรรมของสามีว่าไม่พยายามเข้าใจในตัวเธอ และอาชีพการทำงานของพวกเขา ซึ่งในมุมมองของผู้หญิงความเข้าใจเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการใช้ชีวิตคู่อยู่ร่วมกันของสามีภรรยา ผู้หญิงไม่ได้ตัดสินใจหย่าร้างในทันทีแต่พวกเขาใช้เลือกวิธีการจัดการกับปัญหาความขัดแย้ง โดยในกรณีของผู้หญิงที่มีปัญหากับสามีเรื่องชู้สาวใช้วิธีอื่นเงื่อนไขให้สามีเลิกคบหา กับผู้หญิงคนอื่น ในกรณีของผู้หญิงที่มีปัญหากับแม่สามีและผู้หญิงที่มีปัญหากับสามีในเรื่องการให้ความสำคัญระหว่างการทำงานและครอบครัวก็เลือกใช้วิธีการประนีประนอมเพื่อให้สามารถอยู่รวมบ้านกับแม่สามีได้ต่อไป และการจัดสรรเวลาการทำงานใหม่ให้มีเวลาดูแลครอบครัวมากขึ้นตามความต้องการของสามี ความพยายามในการใช้วิธีการจัดการกับปัญหา เป็นกระบวนการต่อรองของผู้หญิงเพื่อให้สามารถใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับสามีได้ต่อไป เป็นการปรับพฤติกรรมหรือการกระทำให้สอดคล้องกัน เพื่อให้การใช้ชีวิตคู่สามารถดำเนินต่อไปได้ นอกจากนี้การยื่นเงื่อนไขให้สามีเลิกคบหา กับผู้หญิงคนอื่นเป็นการแสดงถึงอำนาจในการต่อรองของผู้หญิง แต่ในที่สุดความพยายามดังกล่าวก็ประสบกับความล้มเหลวในการจัดการกับปัญหาความขัดแย้ง ผู้หญิงจึงตัดสินใจแยกกันอยู่ กับสามี โดยผู้หญิงที่มีปัญหาความขัดแย้งกับสามีในเรื่องชู้สาวตัดสินใจแยกกันอยู่ กับสามีเพราะสามีพัฒนาความสัมพันธ์ฉันชู้สาวกับผู้หญิงคนอื่นที่ลึกซึ้งและจริงจังมากยิ่งขึ้น เช่น การมีความสัมพันธ์กับผู้หญิงคนอื่นจนตั้งท้อง การซื้อบ้านให้อยู่ การอุปการะเลี้ยงดู และการเริ่มใช้ชีวิตคู่อยู่กับผู้หญิงคนอื่น และในกรณีของผู้หญิงที่มีปัญหาความขัดแย้งกับแม่สามีและผู้หญิงที่มีความขัดแย้งกับสามีเกี่ยวกับการให้ความสำคัญระหว่างการทำงานและครอบครัวตัดสินใจแยกกันอยู่ กับสามีเพราะรู้สึกอึดอัด ตึงเครียด และมีความรู้สึกที่ไม่ดีกับสามี

จึงนำไปสู่ขั้นตอนของการแยกกันอยู่ ซึ่งถือเป็นกระบวนการต่อรองของผู้หญิงในอีกขั้นตอนหนึ่งหลังจากที่วิธีการในการจัดการกับปัญหาประสบกับความล้มเหลว โดยผู้หญิงส่วนใหญ่ยังไม่ได้ตัดสินใจแน่นอนว่าจะเลิกกับสามีในขณะที่ตัดสินใจแยกกันอยู่ และการแยกกันอยู่ของผู้หญิงก็ไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการทดลองแยกกันอยู่ก่อนที่จะนำไปสู่การหย่าร้างจริงๆ แต่เป็นการแยกกันอยู่เพื่อต่อรองให้สามีเลิกกับผู้หญิงคนอื่นอย่างเด็ดขาด และในขณะเดียวกันผู้หญิงก็ต้องการเวลาในการตัดสินใจ โดยเฉพาะผู้หญิงที่มีลูกพวกเธอต้องใช้เวลาคิดไตร่ตรองอย่างรอบคอบและต้องคำนึงถึงความรู้สึกของลูกเป็นสำคัญ โดยในช่วงแรกของการแยกกันอยู่นี้ผู้หญิงยังต้องมีการติดต่อและพบเจอกับสามีกันอยู่เป็นประจำ เพราะต้องการปกปิดไม่ให้นักคนอื่นรับรู้ว่าคุณและสามีแยกกันอยู่ บางครั้งผู้หญิงเกิดความรู้สึกไม่แน่ใจว่าตัวเองต้องการที่จะหย่าร้างกับสามีจริงๆ หรือไม่ เพราะในช่วงที่มีการแยกกันอยู่ โดยเฉพาะในกรณีที่แยกบ้านกันอยู่พวกเธอเริ่มมีความรู้สึกที่ดีต่อสามี เพราะไม่ได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับพฤติกรรมเรื่องชู้สาวของสามีมากนัก แต่ด้วยความกลัวที่จะต้องกลับไปเผชิญกับปัญหาในลักษณะเดิม พวกเธอจึงต้องมีการสืบหาข้อมูลเกี่ยวกับพฤติกรรมของสามี ทำให้รับรู้ว่ามีความสัมพันธ์ชู้สาวกับผู้หญิงคนอื่นอย่างเปิดเผยต่อสาธารณะมากขึ้น ซึ่งผู้หญิงให้ความหมายต่อพฤติกรรมดังกล่าวว่าเป็นการดูถูกเหยียดหยาม และไม่ใหเกียรติผู้หญิงซึ่งเป็นภรรยาอย่างรุนแรง ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้หญิงยอมรับไม่ได้ จึงทำให้พวกเธอตัดสินใจที่จะหย่าร้างกับสามี จะเห็นได้ว่าในขั้นตอนของการแยกกันอยู่ที่คุณเหมือนว่าจะมีโอกาสสูงที่จะพัฒนาไปสู่ขั้นตอนของการหย่าร้างหรือเป็นการเตรียมตัวเพื่อนำไปสู่การหย่าร้างจริงๆ แต่ในขณะเดียวกันก็มีโอกาสที่จะเกิดกระบวนการย้อนกลับไปสู่การใช้ชีวิตคู่อยู่ร่วมกันอีกได้เช่นกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการรับรู้ข้อมูลข่าวสารของผู้หญิงเกี่ยวกับพฤติกรรมของสามี และการให้ความหมายต่อพฤติกรรมของสามี

ภายหลังการหย่าร้างผู้หญิงต้องมีคำอธิบายต่อสังคมสำหรับพฤติกรรมที่ไม่เป็นไปตามความคาดหวังของสังคมที่ว่าผู้หญิงและผู้ชายที่แต่งงานกันแล้วควรจะอยู่ด้วยกันตลอดไปจนกว่าจะตายจากกัน โดยผู้หญิงที่มีปัญหาความขัดแย้งกับสามีในเรื่องชู้สาวใช้ “การอธิบายความสมเหตุสมผล” (justification) กับผู้ชมทางสังคม โดยการให้ความสำคัญกับการอยู่อย่างมีเกียรติมากกว่าการหย่าร้าง หรือการให้ความสำคัญกับความสุขในชีวิตมากกว่าการหย่าร้าง หรือการให้ความสำคัญกับสภาพจิตใจของลูกมากกว่าหย่าร้าง คือ ถ้าพ่อแม่ยังอยู่ด้วยแต่ทะเลาะกันทุกวัน ก็ควรที่จะตัดสินใจหย่าร้างกันไป เพื่อไม่ให้ลูกได้รับผลกระทบทางด้านจิตใจจากการทะเลาะกันของพ่อกับแม่ ในขณะที่ผู้หญิงให้คำอธิบายกับบุคคลนัยสำคัญหรือบุคคลในครอบครัวโดยใช้ “การแก้ตัว” (excuse) ในลักษณะของการกล่าวอ้างถึงพฤติกรรมความเจ้าชู้ของสามี และการที่สามีนอกใจไป

คบหากับผู้หญิงคนอื่นเป็นตัวเป็นตนจริงจัง และการกล่าวโทษลักษณะของอาชีพทำให้ไม่มีเวลาอยู่กับครอบครัว ซึ่งไม่ใช่เป็นความผิดของพวกเธอ ทำให้พวกเธอไม่สามารถทนใช้ชีวิตคู่อยู่ร่วมกันได้ จนต้องตัดสินใจหย่าร้างในที่สุด การที่ผู้หญิงต้องมีคำอธิบายต่อสังคมสำหรับพฤติกรรมที่ไม่เป็นไปตามความคาดหวังของสังคม เป็นเพราะผู้หญิงให้ความสำคัญกับความคาดหวังหรือบรรทัดฐานของสังคมเกี่ยวกับการใช้ชีวิตคู่ ซึ่งหากพิจารณาตามความสัมพันธ์ในเชิงโครงสร้างแล้ว ผู้หญิงจะต้องเรียนรู้ระเบียบ กฎเกณฑ์ และบรรทัดฐานต่างๆ เหล่านี้ ซึ่งเป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (socialization) และนำไปสู่กระบวนการซึมซับ (internalization) แล้วบรรทัดฐานเหล่านี้จะได้รับการยอมรับเสมือนเป็นส่วนหนึ่งของบุคลิกภาพของผู้หญิงและเป็นมาตรฐานการกระทำของผู้หญิง (พงษ์สวัสดิ์ สวัสดิพงษ์ 2547 : 117-119) แต่ในสถานการณ์ที่มีปัญหาในชีวิตประจำวัน มีการกระทำมากมายที่ออกนอกกรอบความคาดหวังของสังคม ผู้หญิงในฐานะผู้กระทำ (actor) ที่มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ จึงจำเป็นต้องมีคำอธิบายพฤติกรรมหรือการกระทำที่ออกนอกกรอบความคาดหวังของสังคม ซึ่งเป็นตัวกำกับควบคุมให้ทางเลือกกับพฤติกรรม ไม่ใช่เป็นตัวกำหนดพฤติกรรม เป็นกระบวนการที่ทำให้การกระทำที่หักเหออกไปจากความคาดหวังของสังคมกลับเข้ามาที่เดิม โดยการใช้คำพูดเพื่อให้บุคคลอื่นในสังคมยอมรับการกระทำของตัวเอง เป็นการแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงคำนึงถึงกรอบความคาดหวังของสังคมเช่นกัน ไม่ได้ละเลยหรือให้ความสำคัญแต่เฉพาะความคิดความรู้สึกของตัวเองเป็นหลัก เป็นการให้ความสำคัญซึ่งกันและกันระหว่างกรอบของโครงสร้างและตัวของผู้หญิงในฐานะผู้กระทำ

กระบวนการตัดสินใจหย่าร้างของผู้หญิงเป็นการปฏิสังสรรค์ระหว่างผู้หญิงและสามี โดยผู้หญิงให้ความหมายกับพฤติกรรมของสามีในระดับที่แตกต่างกันไป ซึ่งสะท้อนออกมาในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการตัดสินใจหย่าร้าง โดยในขั้นตอนของการเกิดปัญหาความขัดแย้งนั้น ผู้หญิงให้ความหมายพฤติกรรมเจ้าชู้และการคบหากับผู้หญิงคนอื่นเป็นตัวเป็นตนของสามีว่าเป็นความนอกใจและการไม่ซื่อสัตย์ ผู้หญิงจึงยื่นเงื่อนไขให้สามีเลิกพฤติกรรมเจ้าชู้และเลิกคบหากับผู้หญิงคนอื่นถ้าต้องการจะใช้ชีวิตคู่อยู่ร่วมกับพวกเธอต่อไป แต่สามีก็ยังไม่สามารถตอบสนองต่อเงื่อนไขดังกล่าวได้ ในทางตรงกันข้ามสามียังพัฒนาความสัมพันธ์กับผู้หญิงคนอื่นในเชิงคู่สาวที่จริงจังมากขึ้น โดยการมีลูกกับผู้หญิงคนอื่น และการอุปการะเลี้ยงดูคนสามีภรรยา ซึ่งเป็นพัฒนาความสัมพันธ์ของสามีกับผู้หญิงคนอื่นในอีกระดับหนึ่ง ซึ่งผู้หญิงยอมรับไม่ได้ ผู้หญิงจึงตัดสินใจแยกกันอยู่กับสามี หลังจากการแยกกันอยู่สามีก็ยังคงพัฒนาความสัมพันธ์กับผู้หญิงคนอื่นเพิ่มมากขึ้น เป็นพฤติกรรมที่เปิดเผยต่อสาธารณะมากขึ้น เช่น การพาไปงานเลี้ยงของบริษัทฯ ในฐานะแฟน หรือภรรยา หรือการอยู่กินกันคนสามีภรรยากับผู้หญิงคนอื่นอย่างเปิดเผยครอบครัวของทั้งฝ่ายรับรู้

ผู้หญิงให้ความหมายพฤติกรรมดังกล่าวว่าเป็นการไม่ให้เกียรติ ดูหมิ่นเหยียดหยามศักดิ์ศรีของผู้หญิงที่เป็นภรรยาอย่างรุนแรง ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้หญิงยอมรับไม่ได้อีกต่อไป แม้แต่กฎหมายก็ยังให้สิทธิกับผู้หญิงในการฟ้องหย่าสามีได้ถ้าสามีให้ความช่วยเหลือหญิงที่มีโชภริยาตนในสิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีพ ไม่ว่าจะเป็นการให้เงินทองไว้ใช้จ่ายใช้สอย ให้เครื่องอุปโภคบริโภคหรือทรัพย์สินอื่นใดเพื่อเป็นปัจจัยในการดำรงชีพได้ การอุปการะเลี้ยงดูหญิงอื่นนั้นจะต้องเป็นการอุปการะเลี้ยงดูชั้นภริยา มิใช่เลี้ยงดูในฐานะอื่น เช่นในฐานะบุตรบุญธรรม และแม้หญิงอื่นนั้นจะมีความสัมพันธ์ฉันชู้สาวได้เสียกันมาก่อนที่สามีจะสมรสกับภริยาก็ตาม แต่หากสามียังอุปการะเลี้ยงดูหญิงอื่นนั้นโดยเปิดเผยชั้นภริยา หลังจากสมรสแล้ว ภริยาก็ยังมีสิทธิฟ้องหย่าได้ การยกย่องหญิงอื่นชั้นภริยาหมายถึงการแสดงโดยเปิดเผยให้บุคคลทั่วไปทราบว่าเป็นภริยาตน หรือมีความสัมพันธ์ฉันสามีภริยากับตน เช่น สามีพาหญิงอื่นไปในงานสังคมโดยเปิดเผยและแนะนำให้เพื่อนฝูงให้รู้จัก (<http://www.decha.com/main/showTopic.php?id=688>) ดังนั้น การกระทำของสามี การให้ความหมายของผู้หญิงต่อการกระทำของสามี จึงมีผลต่อการกระทำของผู้หญิง ซึ่งแสดงออกในขั้นตอนต่างๆของกระบวนการตัดสินใจหย่าร้าง

ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาในกลุ่มของผู้หญิงสมัยใหม่ที่มีความมั่นใจตัวเอง มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดี มีอาชีพการทำงานและมีรายได้ที่มั่นคง สามารถเลี้ยงดูตัวเองได้เป็นอย่างดีภายหลังการหย่าร้าง และใช้ชีวิตอยู่ในเมืองอย่างกรุงเทพฯ มีการดำเนินชีวิตแบบต่างคนต่างอยู่ไม่ค่อยได้ให้ความสนใจซึ่งกันและกันมากนัก และหลังจากแต่งงานผู้หญิงส่วนใหญ่ก็ออกมาใช้ชีวิตอยู่เพียงลำพังกับสามี ไม่ได้อยู่ร่วมกับครอบครัวของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง กระบวนการตัดสินใจหย่าร้างจึงเป็นกระบวนการคิดและการตัดสินใจที่มาจากการชั่งตวงถึงผลดีผลเสียด้วยตนเองเป็นส่วนใหญ่ แม้ว่าจะมีการพูดคุยหรือปรึกษาปัญหากับบุคคลอื่นบ้าง ซึ่งบุคคลที่รับฟังปัญหาของพวกเขาก็ไม่มีใครที่แนะนำหรือสนับสนุนให้พวกเขายำร้างกับสามี ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการหย่าร้างก็ยังเป็นสิ่งที่คนทั่วไปมองว่าไม่ควรจะเกิดขึ้น หรือแม้ว่าบุคคลอื่นอาจจะเห็นด้วยว่าผู้หญิงควรจะตัดสินใจหย่าร้าง แต่ก็คงไม่มีใครแนะนำให้เพื่อน พี่น้อง ลูกสาว หรือคนที่เรารักให้ตัดสินใจหย่ากับสามี อาจจะมีการให้คำแนะนำบ้าง แต่สุดท้ายก็ต้องแล้วแต่การตัดสินใจของผู้หญิงเอง

สำหรับกระบวนการจัดการชีวิตภายหลังการหย่าร้างของผู้หญิง เกิดจากการที่ผู้หญิงมองตัวเองในแง่ลบ รู้สึกล้มเหลวที่ไม่สามารถรักษาครอบครัวเอาไว้ได้ โดยเฉพาะในกรณีของผู้หญิงที่มีลูก ผู้หญิงจึงเผชิญกับสถานการณ์ที่ยากลำบากอยู่ช่วงระยะเวลาหนึ่ง ซึ่งเป็นขั้นตอนของการเปลี่ยนผ่าน โดยผู้หญิงจำเป็นต้องดำเนินชีวิตประจำวันต่อไป และมีการปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นใน

สังคมตามปกติ ไม่ว่าจะเป็นบุคคลในครอบครัว พ่อ แม่ และลูก หรือบุคคลอื่นๆ เช่น หัวหน้า เพื่อนร่วมงาน ลูกน้อง หรือลูกค้า ปฏิกริยาที่เกิดจากการปฏิสังสรรค์กับบุคคลเหล่านี้ในชีวิตประจำวัน ส่งอิทธิพลต่อภาพความคิดเกี่ยวกับตนเอง (self concept) ของผู้หญิงในเชิงบวกมากขึ้น โดยผ่านทาง การรับรู้ของผู้หญิงเป็นสำคัญ ภาพความคิดเกี่ยวกับตนเองของผู้หญิงจะเป็นตัวชี้นำพฤติกรรม หรือการกระทำของผู้หญิง ทำให้ผู้หญิงรับรู้ว่าเป็นใคร และควรจะทำอะไร พฤติกรรมจะต้องสอดคล้องกับภาพความคิดเกี่ยวกับตนเองของผู้หญิง และในขณะเดียวกัน พฤติกรรมหรือการกระทำของผู้หญิงก็จะส่งอิทธิพลต่อพฤติกรรมหรือการกระทำของบุคคลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องต่อไป เช่น การที่เพื่อนร่วมงานหรือเจ้านายให้การยอมรับความสามารถในการทำงานของผู้หญิง ทำให้ผู้หญิงเปลี่ยนภาพความคิดเกี่ยวกับตัวเองในเชิงลบที่เกิดจากความล้มเหลวในครอบครัว มาเป็นภาพของผู้หญิงที่มีความสามารถในการทำงาน ทำให้พวกเขาท่วมเทเวลาให้กับการทำงานเต็มที่ จนนำไปสู่ความสำเร็จในอาชีพการทำงาน และความทุ่มเทในการทำงานอย่างเต็มที่นี้เอง ก็ จะส่งอิทธิพลต่อการยอมรับของบุคคลอื่นๆ มากยิ่งขึ้น เป็นการค้นพบตัวเองและสร้างเอกลักษณ์ให้กับตัวเองขึ้นมาใหม่ของผู้หญิง ซึ่งทำให้ชีวิตของพวกเขากลับคืนสู่สภาพปกติ นอกจากนี้ การรับรู้ ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการหย่าร้างหรือความล้มเหลวในชีวิตครอบครัวของบุคคลที่มีชื่อเสียงในสังคม เช่น บุคคลชั้นสูงในสังคม หรือดารานักร้อง ที่มีการแสดงออกถึงชีวิตที่ประสบความสำเร็จและมีความสุขภายหลังการหย่าร้าง ก็อาจจะเป็นกลุ่มอ้างอิง (reference group) ที่มีอิทธิพลต่อผู้หญิง ในการดำเนินชีวิตของพวกเขาก็ทำให้มีภาพความคิดเกี่ยวกับตนเองในแง่บวกมากขึ้น นำไปสู่การกระทำในสิ่งต่างๆ ที่ดีตามมา แต่ทั้งนี้ก็ต้องขึ้นอยู่กับ การรับรู้ของผู้หญิงในฐานะผู้กระทำ

ข้อเสนอแนะ

1. เนื่องจากปรากฏการณ์การหย่าร้างเป็นการปฏิสังสรรค์ร่วมกันระหว่างสามีและภรรยา จึงควรมีกลุ่มตัวอย่างที่เป็นทั้งฝ่ายผู้ชายและฝ่ายผู้หญิงที่ผ่านการหย่าร้างมาแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มตัวอย่างที่เคยเป็นคู่สามีภรรยา กันมาก่อนที่จะหย่าร้าง จะทำให้สามารถสะท้อนภาพของปรากฏการณ์นี้ได้อย่างชัดเจนและลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น อาจจะทำให้ได้มุมมองที่แตกต่างออกไปจากการศึกษาในครั้งนี้ที่ใช้เพียงกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้หญิงที่ผ่านการหย่าร้างเท่านั้น

2. ควรมีการศึกษาในกลุ่มอาชีพอื่นๆ หรือกลุ่มที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมแตกต่างจากกลุ่มที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ เช่น คนชนชั้นล่างหรือคนในสังคมชนบท ซึ่งอาจจะมีขั้นตอนและเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไป นอกจากนี้ปฏิกริยาตอบโต้ของบุคคลทั่วไปในสังคมชนบทน่าจะมี

อิทธิพลต่อผู้ที่หย่าร้างมากกว่าในสังคมเมือง ซึ่งจะช่วยให้ได้ภาพมุมมองของปรากฏการณ์ที่แตกต่างกันออกไป

3. ควรจะมีการศึกษาในกลุ่มที่ผ่านการหย่าร้างมาแล้วตั้งแต่ 2 ครั้งขึ้นไป เพื่อเปรียบเทียบความแตกต่างของกระบวนการและเงื่อนไขในการตัดสินใจหย่าร้างในแต่ละครั้ง

4. ควรจะมีการศึกษาต่อเนื่องไปในกลุ่มที่มีการแต่งงานใหม่ (remarriage) เพื่อศึกษาถึงกระบวนการและเงื่อนไขในการตัดสินใจแต่งงานใหม่